
Saša
POLJANEC-BORIĆ

SOCIJALNOEKONOMSKA
I IDENTITETSKA
OBILJEŽJA ISPITANIKÂ
I OBITELJÎ

PRISTUP PROBLEMU

Već površan “terenski” uvid u stanje u kojem se, danas, nalazi prostor Lonjskog polja upućuje sociologa na **duboke korijene razvojne krize** koja vlada ovim prostorom. Kako bi se dokučili i protumačili razlozi takve duboke krize bilo je nužno malo proširiti raspravu o konkretnom istraživanju koje je u proljeće 2001. godine na prostoru Lonjskog polja proveo Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zbog toga je ovaj prilog o socijalno-ekonomskim i identitetskim obilježjima ispitanikâ i obitelji na Lonjskom Polju malo proširen kraćim prikazom demografskih kretanja u Hrvatskoj. Ovo je bilo potrebno da bi se ukazalo na posebno zabrinjavajuća kretanja u hrvatskim ruralnim kontinentalnim prostorima općenito – posebno zbog toga što su već od svibnja 2001. godine na raspolaganju javnosti i prvi *rezultati popisa iz 2001. godine*. Dostupne analize, naime, podupiru još nepotvrđenu tezu o razvojnom diskontinuitetu koji je već dulje vrijeme na dijelu u Hrvatskoj, a koji potiče “punjenje” primorske i “pražnjenje” kontinentalne Hrvatske. U svjetlu ove spoznaje bilo je korisno problem Lonjskog polja “smjestiti” u širi kontekst koji bi, na neki način, uputio kako na stvarne razmjere razvojnog problema tako i na moguće – produktivne – izlaze iz zatečene situacije. Zbog toga se u nastavku, prije tumačenja rezultata ankete provedene u samom Lonjskom polju, nalaze točke posvećene demografskim kretanjima u Hrvatskoj te primorskim odnosno kontinentalnim županijama. Čini se, naime, da jedino takav uvid u stanje može potaknuti državu, kao ključnog nosioca promjene, na usvajanje kreativnih rješenja za prevladavanje socio-ekonomske krize u kojoj se nalazi Lonjsko polje. U tom smislu svijest o letalnom stanju ovog prirodnog ambijenta i identitetskog organizma predstavlja temeljno određenje rasprave što slijedi.

SOCIJALNOEKONOMSKI STATUS LONJSKOG POLJA I DEMOGRAFSKA KRETANJA U HRVATSKOJ

Prostor Lonjskog polja nalazi se, u socioekonomskom smislu, u fazi umiranja. Eksplicitni procesi demografske i socijalnoekonomske degradacije na prostoru Lonjskog polja samo su najpregnantniji izraz ukupnih involutivnih demografskih procesa koji prožimaju hrvatsko društvo, a koji se od 1991. godine određuju kao – prirodna depopulacija. Ubrzano smanjivanje broja stanovnika u Hrvatskoj i s njim povezana nepovoljna unutrašnja redistribucija stanovništva rezultat su najmanje triju faktora koji su obilježili prošlo desetljeće, a to su: a) velikosrpska agresija i okupacija gotovo jedne trećine Hrvatske,¹ b) autonomni dugoročni demografski trendovi,² c) tranzicija hrvatskoga gospodarstva koja je započeta u ratnim uvjetima te je “generirala povećanu nezaposlenost i ... radnu emigraciju”.³

Iako su ovi spomenuti čimbenici djelovali na demografska i socijalnoekonomska kretanja u cijeloj Hrvatskoj, relevantni radovi⁴ koji uključuju i tumačenje prvih rezultata popisa stanovništva iz 2001. godine,⁵ pokazuju da je njihovo razorno djelovanje, mjereno brojem ukupnog pučanstva, u razdoblju od 1991. – 2001. godine, najdublje učinke imalo u šest hrvatskih županija, kako je prikazano u donjoj tablici.

Tablica 1.
Promjena broja stanovnika
Hrvatske i županija
1991.–2001.

Hrvatska i županije	Ukupno pučanstvo		Promjena	
	1991.	2001.	Stopa 01/91	% 91-01
Hrvatska	4.499.049	4.381.352	97,4	-2,6
Ličko-senjska	78.099	52.221	66,9	-33,1
Sisačko-moslavačka	239.448	183.531	76,6	-23,4
Šibensko-kninska	141.096	112.070	79,4	-20,6
Karlovačka	167.985	140.125	83,4	-16,6
Zadarska	188.474	158.936	84,3	-15,7
Požeško-slavonska	92.300	84.562	91,6	-8,4

Izvor: Tablica 4: “Promjena broja stanovnika Hrvatske i županija” u Živić, D., (2001.), op. cit.

Kao što je prikazano u tablici 1, intenzitet smanjivanja pučanstva u odnosu na hrvatski prosjek od -2,6% – u desetogodišnjem razdoblju – osobito je radikalne oblike poprimio u šest županija izravno pogođenih ratnim operacijama. Među njima prednjači Ličko-senjska županija, koja je izgubila čak 33,1% predratnog stanovništva. Slijedi Sisačko-moslavačka s gubitkom od 23,4% ukupnog pučanstva, pa Šibensko-kninska s gubitkom od 20,6% ukupnog

pučanstva te Karlovačka s gubitkom od 16,6% ukupnog pučanstva. Na kraju se svrstavaju Zadarska (gubitak 15,7% ukupnog pučanstva) i Požeško-slavonska županija (gubitak 8,4% ukupnog pučanstva).

Uzmu li se, dakle, u obzir odnosi prikazani u tablici 1, vidljivo je da je *Sisačko-moslavačka županija, u promatranom razdoblju, bila druga po redu u relativnom broju izgubljenog stanovništva, ali prva po redu u apsolutnim iznosima gubitka stanovništva u Hrvatskoj - u desetogodišnjem razdoblju. Ostavši, naime, bez ukupno 55.917 stanovnika, ova je županija izgubila najveći broj ukupne populacije, pa tako upravo ona dominantno pridonosi padu broja ukupnog hrvatskog pučanstva u razdoblju 1991.-2001., sudjelujući u njemu s čak 47,5%.*

Pokazatelj apsolutnog smanjenja prisutnog pučanstva posredno upućuje na zaključak da su se upravo na prostoru Sisačko moslavačke županije u promatranom razdoblju najintenzivnije prelomila sva tri faktora⁶ koja su, prema procjeni stručnjaka,⁷ pridonijela ubrzanom procesu depopulacije u Hrvatskoj, pa se tako ova županija pridružila Ličkoj, koja danas predstavlja sam vrh **razvojne krize u Hrvatskoj.**

Zbog toga u pristupu rješavanju **razvojnog problema** Lonjskog polja, valja imati na umu spoznaju o dubokoj krizi u kojoj se nalazi županija pod čijom je neposrednom upravnom nadležnošću prostor Lonjskog polja. Ova se činjenica, naime, nameće kao važan ograničavajući čimbenik u svakom pokušaju revitalizacije lonjskog područja, **jer gotovo isključuje mogućnost razvojnog djelovanja županije kao "čimbenika" promjene.** Budući da razvojna moć svake županije ovisi o jačini lokalne ekonomije, oslanjanje Lonjskog polja samo na pomoć županije, neće dovesti do značajnijih rezultata. Kako, s druge strane, prostor Lonjskog polja "boluje" od autonomnih degradacijskih procesa čiji korijeni sežu dublje od krize u kojoj se danas nalazi Sisačko-moslavačka županija, a vezani su za višedesetljetnu, politički induciranu krizu ruralnih prostora kontinentalne Hrvatske, jasno je da se razvojni problem Lonjskog polja može riješiti samo uz pomoć **jake uloge središnje države.**

Naime, teorijski ne bi bilo teško dokazati da je kriza kontinentalnih ruralnih prostora u Hrvatskoj neposredno povezana s izostankom djelovanja "nacionalne" države kao "razvojnog agenta". Iako ova tema umnogome premašuje okvir ovog istraživanja, korisno je na ovom mjestu istaknuti da je upravo **sigurnosno-obrambena**, a zatim **razvojna** funkcija nacionalne države omogućila zapadnoeuropskim državama, u razdoblju iza II. svjetskog rata, institucionaliziranje poljoprivrednih subvencija i, nakon toga,

zaštitu i tercijarizaciju zapadnoeuropskih ruralnih prostora. S obzirom na to da se ove funkcije države, u razdoblju jugoslavenske državne uprave nisu "primjenjivale" nigdje na teritoriju Jugoslavije,⁸ pa tako ni u hrvatskom ruralnom prostoru, razvojna i demografska involucija bila je sistemski "zagarantirana". U tom se smislu može reći da aktualno stanje ruralnih prostora u Hrvatskoj upućuje na razvojni **diskontinuitet**⁹ hrvatskog društva u odnosu na društva zapadnoeuropskih država, upravo zbog činjenice da ruralne zajednice nisu doživjele istu "dinamiku" modernizacije (ravnomyernog razvoja) kao urbane.

Ipak, valja istaknuti da demografski pokazatelji, a i "zdravorazumski" uvid u stvarnost, upućuju na zaključak da u Hrvatskoj postoji razlika između socioekonomskog statusa kontinentalnih i primorskih ruralnih prostora. Ovi su razlozi nesumnjivo vezani uz intenzitet "modernizacijskih" procesa koji su se odvijali u primorskoj odnosno kontinentalnoj Hrvatskoj. Zbog toga će se, u nastavku, pokušati sociološki protumačiti uočene razlike u demografskim kretanjima u primorskoj odnosno kontinentalnoj Hrvatskoj, kako bi se dobila što jasnija slika o razvojnim problemima kontinentalne ruralne Hrvatske. Ovakav je pristup, ujedno, i najkraći put do formuliranja *razvojnog rješenja* za prostor Lonjskog polja.

RAZLIKE U DEMOGRAFSKIM KRETANJIMA U PRIMORSKOJ I KONTINENTALNOJ HRVATSKOJ ILI SOCIJALNOEKONOMSKI KORIJENI RURALNE AKULTURACIJE

Razlike u demografskim kretanjima u primorskoj i kontinentalnoj Hrvatskoj dopuštaju zaključak da su procesi depopulacije jači u ruralnim kontinentalnim područjima Hrvatske nego što je to slučaj u primorskim područjima Hrvatske. Ovo potvrđuju i najnovije analize, koje je, za tridesetogodišnje razdoblje, 1971.-2001., načinio Živić.¹⁰ Spomenute će se razlike ponajbolje očitati ukoliko se usporede kretanja u četiri kontinentalne županije¹¹ koje nisu bile pogođene ratnim operacijama s kretanjima u tri primorske županije koje su također bile potpuno, ili u najvećoj mjeri,¹² "pošteđene" ratnih operacija, ali koje uključuju i najjužniju hrvatsku županiju - koja je bila izložena ratu.¹³ Zbog toga je korisno, na ovom mjestu, priložiti sljedeću tablicu.

Tablica 2.

"Promjena broja stanovnika Hrvatske i županija 1971.–2001."

Izabrane županije	Broj ukupnog pučanstva				Stopa		Stopa	
	1971.	1981.	1991.	2001.	81/71	91/81	01/91	91/71
Kontinentalna Hrvatska								
Krapinsko zagorska	154.625	148.998	143.406	142.006	96,4	96,2	99,0	91,8
Varaždinska	176.696	180.954	181.143	183.730	102,4	100,1	101,4	104,0
Koprivničko-križevačka	132.442	128.145	123.736	123.736	96,8	96,6	100,0	93,4
Međimurska	102.817	107.128	110.256	116.225	104,2	102,9	105,4	113,0
Primorska Hrvatska								
Primorsko-goranska	261.424	295.937	311.116	304.410	113,2	105,1	97,8	116,4
Splitsko-dalmatinska	364.764	414.327	439.026	456.967	113,6	106,0	104,1	125,3
Istarska	172.269	185.920	199.861	205.717	107,9	107,5	102,9	119,4
Dubrovačko-neretvanska	102.820	112.441	119.524	121.871	109,4	106,3	102,0	118,5

Izvor: Tablica 4 u Živić, D., (2001.), op. cit.

Iz prikazanog je očito da se demografska kretanja u primorskoj Hrvatskoj razlikuju u intenzitetu i kvaliteti od kretanja u kontinentalnoj Hrvatskoj. Naime, osim u Primorsko-goranskoj županiji, u svim ostalim primorskim županijama bilježi se rast stanovništva u sva tri popisna razdoblja, dok se u kontinentalnim županijama, pad ili stagnacija broja stanovnika "ispravlja" tek blagim rastom u Varaždinskoj županiji u razdoblju 1991.–2001., odnosno nešto značajnijim rastom u Međimurskoj županiji u razdoblju 1971.–2001.

Kretanja zabilježena u primorskim županijama: Splitsko-dalmatinskoj, Istarskoj, Dubrovačko-neretvanskoj i Primorsko-goranskoj pokazuju da je ovdje ostvaren rast broja stanovnika od: 25,3% (Splitsko-dalmatinska županija), 19,4% (Istarska županija), 18,5% (Dubrovačko-neretvanska županija) te 16,4% (Primorsko-goranska županija) u tridesetogodišnjem razdoblju. Nasuprot tomu, promatrane su kontinentalne županije u tridesetogodišnjem razdoblju ostvarile značajne stope pada, kao npr. -8,2% (Krapinsko-zagorska županija) i -6,6% (Koprivničko-križevačka županija). U istom su razdoblju dvije županije - Međimurska i Varaždinska - doživjele rast stanovništva od 13% (Međimurska) i 4% (Varaždinska) ali ovi su porasti manji od onih koji su zabilježeni u primorskim krajevima.

Analizirajući dalje pokazatelje donesene u tablici 2 može se primijetiti da je, u Dubrovačko-neretvanskoj županiji, opterećenoj problemom prometne izoliranosti više od bilo koje druge županije u Hrvatskoj, u razdoblju 1971.–2001.

ostvaren rast stanovništva veći od bilo kojeg ostvarenog u promatranim kontinentalnim županijama. Nadalje, rast stanovništva u ovoj županiji suprotan je demografskim kretanjima registriranim u razdoblju 1991.–2001. u županiji Primorsko-goranskoj iako je županija Dubrovačko-neretvanska, za razliku od Primorsko-goranske, bila izložena okupaciji i teškim ratnim razaranja.

Napokon, osobito je zanimljivo da je županija Splitsko-dalmatinska u zadnjem popisnom razdoblju, doživjela porast broja stanovnika veći od Istarske županije, unatoč činjenici da je teško opterećuje problem gospodarske tranzicije. Ovo je tim zanimljivije čim je jasnije da je ovaj porast ostvaren usprkos činjenici da je zbog pada tržišnog udjela Hrvatske u globalnoj turističkoj potražnji, Dalmaciji, osim gospodarske tranzicije, teško pogodila i gotovo desetgodišnja “turistička depresija”.

Zbog toga je, imajući u vidu cjelinu prikazanih odnosa, opravdano zapitati: **Čime se može objasniti činjenica da u Hrvatskoj promatrane primorske županije bilježe znatno veće stope rasta od najpropulzivnijih kontinentalnih županija?** Također, zanimljivo bi bilo znati čime se može objasniti činjenica da je unatoč izloženosti ratu **županija Dubrovačko neretvanska zabilježila rast stanovnika u posljednjem popisnom razdoblju – 1991.–2001. – dok je županija Primorsko-goranska u istom razdoblju zabilježila – pad.** Napokon, posebno bi bilo zanimljivo pojasniti razloge zbog kojih je veći porast stanovništva u tridesetogodišnjem razdoblju zabilježen u županiji Splitsko-dalmatinskoj negoli u županiji Istarskoj. I dok odgovor na ovo posljednje pitanje nije od interesa za ovu raspravu, jer ponajprije osvjetljava demografska kretanja i djelovanje tzv. *push and pull* mehanizama u dvjema primorskim županijama koje bilježe *iste kvalitativne trendove*, odgovori na prva dva pitanja od ključne su važnosti za ovu raspravu, jer **ukazuju na razlike koje u razvojnom smislu aktualno postoje među kontinentalnim i primorskim županijama u Hrvatskoj.**

Najjednostavniji odgovor za kojim se može posegnuti kako bi se objasnilo demografsko “vodstvo” primorskih nad kontinentalnim županijama u Hrvatskoj jest – turizam. Uobičajeno je, naime, da se gospodarski “uspon” primorskih krajeva pripisuje turizmu, odnosno receptivnoj industriji čiji razvoj on potiče, te povećanom tržištu potražnje koju generira kroz noćenja i tranzit, što se u vrijeme sezone, zbog privlačnosti hrvatske obale, koncentriraju u hrvatskim primorskim područjima.

Međutim, registrirani porast stanovništva u tri primorske županije, Istarskoj, Splitsko-dalmatinskoj i Dubro-

vačko-neretvanskoj (!), odvijao se u razdoblju 1991.–2001., koje je bilo opterećeno “turističkom depresijom” odnosno izolacijom Hrvatske od globalnih turističkih kretanja kako u razvoju ponude tako i u porastu potražnje. Također, kad bi “stvar” bila samo u turizmu, porast stanovništva zbio bi se, u promatranom razdoblju, i u županiji Primorsko-goranskoj, što se – nije dogodilo. Zbog toga se čini utemeljenim zaključiti da su uzroci demografskog porasta u primorskim županijama vezani za druge razloge – posredno povezane s turizmom – koji su kroz učinke modernizacije što ih je ovim krajevima donijela (turistička) tercijarizacija u razdoblju “turističke konjunktura” (1970.–1985.), učinili, u situaciji masovnih migracija, primorske, ratom nezahvaćene dijelove Hrvatske privlačnijima od kontinentalnih ruralnih županija koje je, također, poštedio rat.

Iako ovu “radnu tezu” valja preispitati kroz niz drugih analiza kada budu dostupni konačni rezultati novog popisa stanovništva, valja je uzimati u obzir pri raspravama o razvojnim potencijalima pojedinih hrvatskih krajeva. U tom je smislu opravdano uzeti u obzir hipotezu po kojoj se urbaniziranost i moderniziranost nekog prostora/županije u Hrvatskoj pojavljuju kao ključni preduvjet “demografskog punjenja”. Nasuprot tomu, *dugotrajni izostanak modernizacijskih razvojnih opcija (tj. urbanizacije i tercijarizacije/kvartarizacije), koje sa sobom donose i novu kvalitetu života u nekom prostoru neminovno uvjetuju – demografsko pražnjenje.*

Izravni dokaz za ovu hipotezu jesu demografska kretanja u Primorsko-goranskoj županiji, koja je za razliku od Istarske, Splitsko-dalmatinske i Dubrovačko-neretvanske, u promatranom razdoblju doživjela pad stanovništva. Naime, u ovoj županiji je razvoj turizma u razdoblju 1970.–1985. bio pomiješan s intenzivnim razvojem industrije (brodogradilište “Viktor Lenac”, “Dina” na Krku, rafinerija nafte u Rijeci, koksara u Bakru, brodogradilište u Kraljevici), koja, za razliku od turizma, nije u svom okruženju stvarala uvjete za bolju “kvalitetu života” niti je u proizvodnom smislu bila optimirana za potrebe zapadne potražnje. Zbog toga količina “dodane vrijednosti” koja je stvorena na prostoru ove županije nije bila dovoljno atraktivnom da, u posljednjem popisnom razdoblju, dovede do porasta broja stanovnika u onoj mjeri u kojoj je to bio slučaj u trima, manje industrijaliziranim, primorskim županijama. Analogno ovoj analizi, a s obzirom na to da kontinentalni dijelovi Hrvatske nisu u razdoblju od 1970. do 1985. doživjeli intenzivan razvoj niti jedne gospodarske aktivnosti utemeljene na zahtjevima zapadne potražnje, već su se industrijalizirali ili “agrarizirali” u najvećoj mjeri za potrebe tadašnjeg jugoslavenskog (suboptimalnog) ili “istočnog” (de-

priviranog) tržišta, razvojna, a onda i demografska, involucija ovih prostora bila je – neizbježna.

Naime, modernizacija/tercijarizacija primorskih područja uvjetovala je i diferencijaciju socijalne strukture, a time i njezinu individualizaciju, koja je, *in extenso*, zadobila i pozitivne procese ponovnog potvrđivanja zavičajnog identiteta. Na taj način su primorska područja (s paradoksalnom iznimkom Primorsko-goranske županije) počela ubrzano njegovati koncept “kvalitete života”¹⁴ i približavati se vrijednosnim standardima “kvalitete života” “zapadnih” društava. U tome je prednjačila Istra, koja je zbog blizine zapadne potražnje rano uspostavila vezu sa zapadnim standardima, te Dalmacija i Dubrovnik, čiji je atrakcijski potencijal,¹⁵ utemeljen, u prvom slučaju, na čistom moru, a u drugom na spomeničkom naslijeđu, dosad na globalnom tržištu nadjačavao problem prometne izoliranosti.

Nasuprot ovako protumačenoj razvojnoj slici, kolektivistička logika razvitka agrara i industrije destimulativno je djelovala na krhke strukture tradicionalnih ruralnih zajednica u kontinentalnom dijelu Hrvatske. Ove su zajednice stoga – u srazu s “industrijsko-kombinatskim”, razvojnim modelom – bile izložene ne samo socijalnoekonomskoj involuciji nego i eksplicitnim procesima akulturacije. Kako se, naime, izvor dohotka premjestio iz primarnog u sekundarni sektor, prvi je postao suvišnim u svim situacijama u kojima nije bio dio “kombinatske” matrice. Zbog toga je u kontinentalnoj Hrvatskoj industrijski, betonski dizajn, i vrijednosni kod pobijedio tradicionalne elemente – drvo i opeku, dok je u primorskoj Hrvatskoj, tercijarni sektor ipak sačuvao vezu s autentičnim obilježjima podneblja u kojem je nastao. Naime, u primorskoj se Hrvatskoj tercijarni sektor nije miješao u onaj primarni, nego ga je jednostavno – zanemarivao. Nasuprot tome, sekundarni sektor, dominantno smješten u kontinentalnoj Hrvatskoj, intervenirao je u primarni jer ga je – iz proizvodnih razloga – zagađivao a, iz ideoloških razloga – potirao. Zbog toga je **ruralna kriza u kontinentalnim krajevima Hrvatske dublja od one u primorskim krajevima**. Sukladno tome rješenje aktualne **razvojne krize ruralnih kontinentalnih prostora** ne treba tražiti samo u sanaciji šteta nastalih ratnim razaranjima već i u **raspletanju razvojne krize koju je namrlo razdoblje jugoslavenske države te sustavno marginaliziranje sela kao socijalnoekonomskog i identitetskog organizma nacionalne države**. U tom je smislu kriza kontinentalnih ruralnih prostora u Hrvatskoj rezultat **deficita u posredovanju između središnje države i kontinentalnih ruralnih zajednica**, pa je njezino razrješenje moguće samo

uz pomoć ukidanja naslijeđenog “deficita” i artikuliranja “interventne” razvojne uloge središnjeg državnog proračuna. S obzirom na to da se bez ovakvog pristupa neće moći razriješiti dugotrajna razvojna kriza u kojoj se nalaze gotovo svi kontinentalni ruralni krajevi u Hrvatskoj, funkcija i izgled središnjeg državnog proračuna postaje ključno razvojno pitanje za čitav ruralni kontinentalni prostor u Hrvatskoj.

U tom smislu pitanja razvoja **Lonjskog polja** valja sagledavati u kontekstu **ukupnih razvojnih problema** vezanih za **kontinentalne ruralne prostore u Hrvatskoj**. Činjenica, međutim, da se degradiran prostor “Lonjskog polja” nalazi “u okruženju” Sisačko-moslavačke županije, koja uz Ličku županiju predstavlja najjače **tranzicijsko-poratno krizno žarište u Hrvatskoj, čini ovaj prostor danas jednom od najmarginalnijih sredina u državi**. To je, zacijelo, razlog više da se upravo na ovom primjeru provjeri revitalizacijska moć nacionalne države kao jedine razvojne poluge koja, u ovom slučaju, može involutivne trendove okrenuti u pozitivnom smjeru.

SOCIJALNOEKONOMSKA I IDENTITETSKA OBILJEŽJA ISPITANIKA I OBITELJI – INTERPRETACIJA REZULTATA ANKETE

Istraživanje koje je u veljači i ožujku 2001. godine proveo na području Lonjskog polja Institut društvenih znanosti Ivo Pilar potvrđuje iz “unutrašnje” perspektive ono što se već jako dobro vidi iz općih demografskih pokazatelja vezanih za Sisačko-moslavačku županiju. Imajući u vidu činjenicu da je uzorak ispitanika koji su bili obuhvaćeni anketiranjem bio načinjen tako da ispitanici budu što kompetentniji i motiviraniji za razgovor, što znači da je socio-demografska struktura ispitanika bila nešto povoljnija od strukture stanovništva na Lonjskom polju, valja biti svjestan da nepovoljne procjene u vezi s perspektivom života na Lonjskom polju dolaze od *najvitalnije populacije* koja tu aktualno živi. Naime, većina ispitanika, njih 53,9%¹⁶ bila je u dobi od 21–50 godina, što u socijalnoekonomskom smislu predstavlja najproduktivnije razdoblje čovjekova života. Spol ispitanika bio je relativno ravnomjerno zastupljen (53,8% muški, 46,0% ženski ispitanici),¹⁷ a većina ispitanika bili su u bračnoj vezi (73,1%).¹⁸ Također, većina ispitanika, njih 64,6% imalo je završenu osnovnu ili srednju školu, što znači da se radi o populaciji u zrelim godinama, sa stabilnim životnim situacijama te sklonoj racionalnom promatranju činjenica.

Opći pokazatelji standarda, kao što je to primjerice prosječni mjesečni dohodak po domaćinstvu, nisu bili obu-

hvaćeni anketnim upitnikom, ali su zato posrednim putem¹⁹ rekonstruirani do razine procjene. Ova procjena pokazuje da se radi o veoma siromašnom kraju, u kojem većina populacije zarađuje znatno manje od oporezive osnove,²⁰ koja sukladno Zakonu o područjima od posebne državne skrbi²¹ iznosi 3.800 kn mjesečno. U tom je smislu ovo područje u najvećoj mjeri zavisno od državnih prijenosa pomoću kojih se na životu održava kakav-takav rad javnih službi. Preliminarna istraživanja na terenu sugeriraju, međutim, da se zbog siromaštva središnje države ne osigurava čak niti stabilan sustav državnih proračunskih prijenosa općinama na prostoru Lonjskog polja, jer se, unatoč povlaštenu statusu ovog područja, državni prijenosi ne koriste uvijek u skladu s hijerarhijskom upravnom odgovornošću jedinica lokalne samouprave.²²

Tablica 3.
 Proračunska sredstva
 županija/gradova/općina
 nadležnih na prostoru
 Lonjskog polja²³

	Tekući prijenosi sredstava ²⁴	Autonomna sredstva ²⁵
Županija SM	4.909.556	
Grad Sisak	365.642	
Grad Novska	1.969.034	
Općina Jasenovac	1.673.730	
Popovača		16.000.000 ²⁶
Ukupno	8.917.962	16.000.000

Izvor: Državni proračun RH za 2001. godinu i terensko istraživanje

Usporede li se sredstva prikupljena/alocirana na području općina koje obuhvaćaju naselja što se nalaze u sastavu Parka, moguće je uočiti da država alocira na šire područje Lonjskog polja tek pola proračunskih sredstava koje autonomnim izvorima prikuplja općina Popovača, koja je jedina od prikazanih jedinica lokalne samouprave što se nalazi izvan područja od posebne državne skrbi. Slikovitim rječnikom rečeno država alocira 2001. godine na područje od 54.999 stanovnika²⁷ – što je ukupni zbroj stanovnika registriranih u naseljima: Sisak, Novska i Jasenovac – sveukupno 4.008.406 kn, što je gotovo četiri puta manje negoli proračun općine Popovača, koja kao naselje 1991. godine ima 3.596 stanovnika.

Imajući u vidu činjenicu da za sve jedinice lokalne samouprave, osim za općinu Jasenovac, koja se nalazi na teritoriju Parka i u kojoj se i nalazi sjedište Parka, područje Lonjskog polja predstavlja područje marginalnog interesa (općina Popovača će u nadolazećem razdoblju čak predložiti izuzeće svoja tri naselja: Osekovo, Gračenica, Stružec iz sastava parka prirode Lonjsko polje), jasno je da jedini

pravi interes među jedinicama lokalne samouprave za razvoj Lonjskog polja ima – općina Jasenovac. Kako je općina Jasenovac “najslabija” predstavnicu državne uprave na području Lonjskog polja, s ukupnim proračunom od 5.300.000 kuna,²⁸ jasno je da razvojna perspektiva ovoga kraja nije ni danas svijetla *bez izdašnjeg proračunskog angažmana države*. Naime, aktualno se prikupljena sredstva troše isključivo na održavanje tekućeg života (primjerice organizacija primarne zdravstvene zaštite) te poboljšanje temeljne komunalne infrastrukture: vodovod, kanalizacija, telefon, dok su ekonomske razvojne inicijative u drugom planu. Od propulzivnih gospodarskih aktivnosti navodi se jedino poljoprivredna proizvodnja, ali ona je ograničena na svega nekoliko desetaka poduzetničkih obitelji o kojima nema službene evidencije.

Zbog svega navedenog ne treba čuditi da rezultati istraživanja koje je provedeno u veljači i ožujku 2001. godine ukazuju da je svijest o depriviranim uvjetima života duboko prisutna u ispitanicima – stanovnicima prostora Lonjskog polja. Tako je, primjerice, znakovito da se upravo socijalnoekonomske “pojednosti” od kojih se sastoji “standard”, a koje su u suvremenom svijetu temeljna poluga tzv. *push - pull* mehanizama, ocjenjuju najslabijim ocjenama među deset ponuđenih varijabli.

	Srednja ocjena
Prehrana	3,9
Ugled među osobama iz bliže okolice	3,9
Uvjeti stanovanja	3,6
Zdravlje članova obitelji	3,5
Osobno zdravlje	3,2
Životna perspektiva mladih članova obitelji	3,1
Materijalno stanje kućanstva	3,0
Radni uvjeti	2,9
Osobna životna perspektiva	2,9
Opće prilike u životu naselja	2,8

Tablica 4.

Ocjena nekih pojednosti u životu ispitanika (od 1 do 5, kao u školi)²⁹

Ispitanici, naime, drže da je najkvalitetnije što u životu imaju “prehrana” (srednja ocjena 3,9) te međuljudski odnosi (srednja ocjena 3,9). Od pokazatelja vezanih za standard nešto više od srednje ocjene dobili su tek uvjeti stanovanja (srednja ocjena 3,6). Očito je, međutim, da se relativno povoljna percepcija uvjeta stanovanja vezuje uz činjenicu da je, prema podacima dobivenim anketom (usporedi tablicu 19: “Godina izgradnje ispitanikove kuće”),³⁰

većina kuća (ukupno 53,6% ispitanika) izgrađena u razdoblju od 1961.–1990. godine, da je većina kuća u kojima ljudi žive sagrađena od ciglá (70,7%)³¹ te da čak 88,3% ispitanika ima površinu kuće veću od 50 m².³² Kad je, međutim, u pitanju materijalno stanje kućanstava, srednja ocjena kojom se iskazuje zadovoljstvo ovim pokazateljem naglo pada (3,0), da bi pri ocjeni radnih uvjeta, osobne životne perspektive i općih životnih prilika u naselju doseгла najniže vrijednosti od 2,9 odnosno 2,8 kao prosječne ocjene zadovoljstva. Uzme li se pritom u obzir kako je skala sugerirala da se ocjena pet (5) ima percipirati kao oznaka izvrsnosti – odličan te, konzekventno tome, ocjena tri (3) kao – dobar, a dva (2) kao – dovoljan, jasno je da sve što opisuje *aktualno životno stanje* na prostoru Lonjskog polja jedva doseže kvalitetu “dobrog” jer je većina socioekonomskih pokazatelja (radni uvjeti, osobna životna perspektiva, opće životne prilike u naselju) smještena na kontinuumu između dobrog i – dovoljnog. Dovedu li se ovi odgovori, utemeljeni na *racionalnim* prosudbama aktualnog stanja, u vezu s odgovorom na pitanje o tome koliko su naselja na Lonjskom polju privlačna za život mladima,³³ što podrazumijeva određenu ocjenu postojećih uvjeta u intergeneracijskom kontekstu, vidjet će se da je intergeneracijska ocjena životnih prilika na ovom prostoru još lošija od one donesene za ljude koji tu stalno borave i žive te koji su u vezi sa svojom životnom perspektivom već donijeli odgovarajuće odluke. Naime, čak 64,9% ispitanika drži da su naselja na Lonjskom polju uglavnom ili sasvim neprivlačna za život mladima, što znači da u ispitivanoj populaciji *ne postoji racionalna podloga za proaktivni odgoj mlađih naraštaja prema vlastitom zavičaju!*

Zna li se pritom da je srednja ocjena “privlačnosti” = 2,3 indirektno je jasno da je u postojećoj populaciji snažno prisutan osjećaj – *gubitništva*.

Navedeni podaci sasvim konkretno upućuju da je kvalitativna percepcija koju stanovnici Lonjskog polja imaju o svom životnom prostoru – negativna. Iz tog je razloga moguće pretpostaviti da se ono što je pozitivno, dakle razvojnopoželjno, smješta negdje u prostor izvan lonjskopoljskog zavičaja. Zbog toga ne treba čuditi da je novija arhitektura, koja je u razdoblju od 1961.–1990. sagrađena na prostoru Lonjskog polja, u oštroj suprotnosti s tradicionalnim i autohtonim arhitektonskim naslijeđem vezanim za specifičnu i bogatu posavsku drvenu arhitekturu.

Naime, modernizacija stanovanja, koja je u ovom kraju, kao uostalom i na cijelom hrvatskom ruralnom prostoru, provedena u skladu s industrijsko-kolektivističkom razvojnom logikom, po kojoj je ono što je autohtono zaosta-

lo i neprikladno, dovela je do neprimjerene urbanizacije lonjskopoljskog kraja u kojem danas većina kuća koje se ocjenjuju dobrim za stanovanje, funkcionalno i estetski odudara od tradicijske izgradnje, koja svoje funkcionalne i estetske oblike crpi iz vrijednosti zavičaja. Slikovitim rječnikom rečeno, na Lonjskom polju je život preživio u paradigmatama Siska (industrijalizirani poljoprivrednici) i prigradskih naselja velikih zapadnoeuropskih industrijskih gradova (industrijalizirani radnici na privremenom radu), a nestao iz paradigmi posavskog zavičaja – zvučno sačuvanih samo u lonjskopoljskim toponimima koji sugeriraju duboku vezu ovog kraja s vodom: Mlaka, Lonja, Osekovo, Suvoj; s drvom: Drenov bok, Jasenovac; s poljoprivredom, ribarstvom i stočarstvom: Krapje, Mužilovčica, Veliko Svinjičko.

Tako je na Lonjskom polju osim ekonomske involucije i depopulacije već desetljećima prisutan i proces akulturacije, sistemski podržavan industrijalizirajućom ideologijom “dikature proletarijata” – ključnim vrijednosno-političkim kodom jugoslavenskog društva te zabetoniran betonskim cvijetom jasenovačkog spomen-područja. Upravo je ovaj “betonski cvijet”, interpretirajući kalvariju jasenovačkih žrtava, definitivno naglasio premoć industrijskog nad ruralnim, te time, vjerojatno, simbolički pridonio marginalizaciji autentičnog ruralnog tradicijskog naslijeđa tipičnog za ovaj kraj.³⁴ Ova je, naime, betonska konstrukcija primjerenija neboderskim gabaritima negoli posavskim močvarama i ravnica, pa je u tom ambijentu osim komemorativne svakako – zbog svoje veličine i različitosti “građevinskog” materijala – imala i vrijednosnu poruku.

Imajući u vidu sve navedeno, čini se da se, na ovome mjestu može zaključiti kako istodobna i dugotrajna prisutnost triju jakih negativnih društvenih procesa na području Lonjskog polja, a to su: depopulacija, ekonomska involucija i akulturacija, predstavlja dovoljan dokaz za tvrdnju da je opstojnost ruralnog prostora u suvremenom društvu u dubokoj i neraskidivoj vezi s institucijom nacionalne države. Ovaj je zaključak tim vjerodostojniji čim je, kroz analizu “ruralnih situacija” u zapadnoj Europi, jasnije da selo predstavlja funkcionalnu a ne kvalitativnu opreku gradu. Imajući na umu sveprisutnost i brzinu urbanizacijskih procesa koji su u posljednja dva stoljeća zahvatili gotovo sva društva na svijetu, racionalno je zaključiti kako je opstanak i kvalitativni razvoj sela ovisan o djelovanju nacionalne demokratske države, s obzirom na to da je samo u njima kvalitativna dimenzija života na selu približna onoj u gradu. Zbog toga je racionalno zaključiti da je upravo institucija nacionalne države, točnije blagotvorni instru-

ment državnog proračunskog intervencionizma u ruralni prostor omogućio održanje *socijalnoekonomskih, identitetskih i zavičajnih obilježja sela*. Analogno tome, trajni nedostatak proračunskog intervencionizma u ruralni prostor otvara sistemske uvjete za njegovu degradaciju, kao što to zorno prikazuje slučaj – Lonjskog polja.

Socijalnoekonomska depriviranost i akulturacija kao neka vrsta “mezo”-okvira u kojem se odvija život na Lonjskom polju svakako su ključni razlog kojeg domaćinstva u tom području iskazuju sljedeću sliku:

Tablica 5.
Promjene u kućanstvu od
1991. do danas³⁵

	%
Netko se rodio ili doselio	28,0
Netko se iselio	14,8
Netko je umro	30,2
Ostalo je isto	39,7

Iz prikazane je tablice očito da na mikrorazini socijalne funkcionalne organizacije – kućanstvu dominira situacija *status quo*, jer je 39,7% ispitanika ustvrdilo kako se u desetogodišnjem razdoblju u njihovu kućanstvu nije ništa novo dogodilo. To samo po sebi ne bi bilo problematično kad iz prikazanih podataka ne bi bilo razvidno da su devitalizacijski procesi, dakle činjenica da je netko umro ili se iselio, mnogo više zastupljeniji od vitalizacijskih, dakle rođenja ili useljavanja. Tako se, u promatranom razdoblju, u kućanstvima 14,8% ispitanika netko iselio, dok je čak 30,2% ispitanika izjavilo da je u njihovim kućanstvima netko umro.

Daljnji uvid u kvalitativni sastav kućanstava³⁶ ispitanikâ pokazuje da se na području Lonjskog polja najveći broj kućanstava sastoji od bračnog para bez djece ili samaćkog kućanstva (ukupno u 35,1% ispitanika), dok kućanstva bračnih parova s djetetom/djecom ima 29,7% ispitanika. Dosta veliku skupinu čine kućanstva svrstana pod ostalo (ukupno 28,4% ispitanika), što vjerojatno podrazumijeva kućanstva koja čine bake i djedovi u suživotu s unucima/rođacima. Zbog toga u anketi i dolazi do razlika u brojkama dobivenim pri ispitivanju kvalitativnog odnosno numeričkog sastava kućanstava, jer po ovom potonjem kriteriju ispada da je broj jednočlanih i dvočlanih kućanstava nešto veći (42,4%) nego što bi se to dalo iščitati iz kvalitativne analize.

Napokon, što se tiče distribucije spolova u kućanstvima,³⁷ najveći broj (44,3%) ispitanika ima jednak broj muških i ženskih članova kućanstva, dok 23,6% kućanstava ima više muških članova, a 20,2% više ženskih članova. U

6,2% kućanstava žive samo ženski članovi, a u 5,2% samo muški.

Iako ispitivanje finansijskih parametara vezanih za kućanstvo nisu bili predmetom ovog anketiranja, ipak podaci dobiveni kroz pitanja o profesionalnom statusu ispitanika daju sliku o rasprostranjenosti sive ekonomije na ovom području. U tom su smislu indikativni odgovori na sljedeću grupu pitanja:

	%
Bez poljoprivrednika	77,4
1 član poljoprivrednik	11,9
2 člana poljoprivrednika	7,8
3 člana poljoprivrednika	2,0
4 i više članova poljoprivrednika	0,9
Ukupno	100,0

Tablica 6.
 Kućanstva po broju
 poljoprivrednika³⁸

	%
Poljoprivrednik	15,6
Industrijski ili zanatski radnik	17,1
Radnik u trgovini, ugostiteljstvu i sl.	5,2
Administrativni, finansijski i srodni radnik	6,1
Stručnjak	2,4
Rukovodeće osoblje	0,9
Vlasnik zanatske, trgovačke radnje i sl.	1,3
Umirovljenik	23,0
Domaćica	17,4
Učenik srednje škole	0,7
Student	0,2
Nezaposlen	8,5
Bez odgovora	1,7
Ukupno	100,0

Tablica 7.
 Zanimanje ispitanika³⁹

	%
Poljoprivreda	25,6
Šumarstvo	1,7
Prosvjeta	0,9
Trgovina	2,6
Uslužna djelatnost	9,3
Vojska, policija	0,7
Državni službenik	4,8
Industrija	5,4
Elektroprivreda	0,4
Promet	1,1
Obrt, privatno poduz.	1,5
Ostalo	13,4
Bez odgovora	32,6
Ukupno	100,0

Tablica 8.
 Djelatnost u kojoj radi
 ispitanik⁴⁰

Tablica 9.

Prihodi koje ostvaruje
 ispitanikovo domaćinstvo i koji
 su im prihodi najvažniji⁴¹

	%	Najvažniji	Sporedni
Od poljoprivrednoga gospodarstva	40,1	28,9	8,9
Iz radnog odnosa	45,8	36,4	9,5
Od rada u inozemstvu	1,3	0,9	0,2
Od usluga poljoprivrednom meh.	2,0	0,7	0,9
Od povremenog i sezonskog rada	3,5	1,3	2,0
Od iznajmljivanja radnje, kuće...	0,2	28,4	15,0
Od mirovine	45,1	0,9	0,9
Socijalna pomoć	1,7	0,7	0,2
Pomoć roditelja, djece, rodbine i sl.	1,5	0,2	1,1
Nešto drugo	2,2	0,0	0,0

Tablica 10.

Udaljenost od radnog mjesta
 (za ispitanika)⁴²

	%
Radi u mjestu stanovanja ili do 5 km	30,6
5-10 km	2,2
10-20 km	4,3
više od 20 km	6,1
Bez odgovora	56,7
Ukupno	100,0

Kao što je razvidno iz prikazane grupe odgovora dobivenih anketiranjem, određivanje profesionalnog statusa izaziva u ispitanika priličnu smetenost. Naime, najprije 77,4% ispitanika odgovara da je njihovo kućanstvo bez poljoprivrednika, da bi zatim u sljedećem pitanju u kojem treba deklarirati ispitanikovo zanimanje 15,6% ispitanika izjavilo da su po zanimanju poljoprivrednici. Nakon toga je, pri određivanju djelatnosti u kojoj radi ispitanik, 25,6% ispitanika izjavilo da radi u djelatnosti poljoprivrede, da bi, napokon, u opisu prihoda koje ostvaruje ispitanikovo domaćinstvo 40,1% ispitanika izjavilo da ostvaruje prihode od poljoprivrednoga gospodarstva. Ovi odgovori zorno prikazuju da, tipično za sive ekonomije, postoji slaba veza između profesionalnog statusa i izvora prihoda, jer se prihodi dominantno ostvaruju od radnog odnosa (uglavnom državne službe), mirovine i poljoprivrede, pri čemu se prihodi od poljoprivrede ostvaruju kao najvažniji u čak 28,9% ispitanika, bez obzira na činjenicu da ih je samo 15,6% izjavilo da su po zanimanju poljoprivrednici. S obzirom na to da su, po važnosti prihoda, oni poljoprivredni rangirani odmah iza prihoda iz radnog odnosa, koje najvažnijima ocjenjuje 36,4% stanovnika, dok 45,1% ispitanika koji ostvaruju prihode od mirovine uglavnom ove

prihode drži nevažnima, jasno je da su radni odnos u državnoj službi i poljoprivreda, koja je u velikoj mjeri u zoni sive ekonomije glavni izvor zarade na području Lonjskog polja. Imajući u vidu ekstenzivne te tržišno i fiskalno deregulirane forme poljoprivredne proizvodnje, ne treba čuditi što je materijalno stanje ispitanika na prostoru Lonjskog polja uglavnom loše. U tim i takvim uvjetima čak 65,9% ispitanika ocjenjuje svoj standard prosječnim,⁴³ što u uvjetima Lonjskog polja znači da uglavnom svi raspoložuju hladnjakom (96,1% ispitanika), televizorom u boji (94,6% ispitanika), sandukom za zamrzavanje (92,2% ispitanika), telefonom (90,5% ispitanika), ali ne i kupaonicom (79,6% ispitanika) i vodovodom (74,0% ispitanika).⁴⁴

Pokazatelji osobnog standarda, kao što je prikazano, upućuju na pristojnu opremljenost domaćinstava kućanskim aparatima te sugeriraju relativno pristojan “tehnički” standard domaćinstava. Međutim, pitanje koje ispitanicima sugerira mogućnost da se požale na okolnosti stanovanja, pokazuje gdje niski životni standard ispitanike “najviše boli”.⁴⁵ Naime, od devet ponuđenih odgovora na pitanje “Na što biste se mogli žaliti u vezi s uvjetima stanovanja” od kojih se pet odnosilo na prilike vezane za opremljenost kuće, a četiri na prilike vezane uz opći društveni standard naselja, velika većina ispitanika *tužila se uglavnom na komunalni standard i razvojnu besperspektivnost, a ne na individualne uvjete života*. Tako je npr. čak 80,3% ispitanika odgovorilo da ih smeta “ružan izgled i slabo održavanje naselja”; čak 80,1% ispitanika ustvrdilo je da ih smetaju loši uvjeti za život djece u naselju; dok se 79% stanovnika žali na loše uvjete za život starijih osoba u naselju. Zanimljivo je pritom da je dodatna obrada pokazala kako postoji značajna statistička veza između razine obrazovanosti ispitanika i njihova odnosa prema uvjetima stanovanja, pa se tako oni slabije obrazovani ispitanici koji su završili osnovnu školu ili manje u većoj mjeri tuže na individualne uvjete stanovanja od ispitanika sa srednjom školom. Ispitanici s višim i visokim obrazovanjem uopće nemaju prigovora na individualni životni standard, dok su uglavnom nezadovoljni općim društvenim standardom prostora u kojem žive.

Prikazani podaci sugeriraju da su ljudi koji žive na prostoru Lonjskog polja uglavnom uspjeli na individualnoj razini postići bazičnu tehničku opremljenosti domaćinstava suvremenim pomagalicama, ali nema dodatnih motiva da se postojeća razina opremljenosti dalje modernizira i upotpuni. U tom je smislu indikativno da velik broj ispitanika ne posjeduje tzv. drugu i treću generaciju tehničkih pomagala u kućanstvima, kao što su stroj za pranje suđa

(druga generacija) te računalo i videokamera (treća generacija) te uglavnom *niti ne želi kućanstva opremiti ovim pomagalicama*. Tako ukupno 79,8% ispitanika nema stroj za pranje suđa, ali ga tek 16,9% njih želi. Također, osobno računalo ne posjeduje 75,3% ispitanika, dok ga tek 16,3% želi posjedovati. Napokon, videokameru nema 82,2% ispitanika, a tek 13,2% ju želi. *Ovi podaci sugeriraju da je razina aspiracija na prostoru Lonjskog polja izrazito niska te da se, zapravo, u razvojnim inicijativama koje će se na ovom području pokretati može računati s manje od 20% aktualnog stanovništva koje pokazuje neki oblik suvremenih materijalnih aspiracija.*

Nedostatak materijalnih aspiracija sa sobom veže i “pasivizaciju” dokolice, koja je dobro ocrtana u sljedećoj tablici:

Tablica 11.
 Kako često ispitanici obavljaju pojedine aktivnosti⁴⁶

	Rijetko ili nikad	Ponekad	Često	Bez odgovora
Gledanje televizije	8,9	28,2	62,7	0,2
Rad u vrtu, voćnjaku	13,0	24,1	62,3	0,7
Slušanje radija	8,4	39,5	41,9	0,2
Posjete i druženje	9,8	47,9	41,4	0,9
Aktivnosti “uradi sam”	25,4	33,2	39,7	1,7
Čitanje novina	31,2	39,5	28,6	0,7
Odlazak u ribolov	71,4	16,9	11,1	0,6
Čitanje knjiga	63,8	27,3	7,8	1,1
Odlazak u kafiće	74,2	19,1	6,1	0,7
Rekreacija i bavljenje sportom	77,4	16,5	5,4	0,7
Gledanje videokaseta	72,9	20,6	5,2	1,3
Honorarani rad u “fušu”	85,0	10,2	3,9	0,9
Odlazak u lov	89,6	7,4	2,6	0,4
Odlazak na ručak/večeru u gost.	85,0	12,6	1,7	0,7
Odlazak u disko klubove/plesnjake	90,9	6,7	1,7	0,7
Odlasci u kino	88,7	9,3	1,3	0,9
Dopunsko školovanje ili usavršavanje	91,5	6,9	0,7	0,9
Odlasci u kazalište, na koncerte, izložbe	91,5	7,2	0,7	0,7

Iz prikazanog je vidljivo da je najveća zabava stanovnicima Lonjskog polja gledanje televizije te rad u vrtu i voćnjaku. Osim spomenutih aktivnosti niti jedna druga

aktivnost ne animira više od 50% ispitanika, što ne treba čuditi s obzirom na “urbani” karakter ponuđenih opcija. Zanimljivo je, međutim, da zapanjujuće visok broj ispitanika rijetko ili nikad ne čita knjige (63,8%) te da čak 85,0% ispitanika rijetko ili nikad ne odvaja vrijeme čak ni za rad u “fušu” – omiljenom obliku “borbe za život” u Hrvatskoj. Ovo upućuje na zaključak kako je na ovom području socijalnoekonomska involucija potpuna, jer nosi sa sobom osim pasivizacije dokolice i umrtvljivanje sive ekonomije kao posljednjeg socijalnoekonomskog izraza vitaliteta, pa je, prema tome, *promjena dosadašnjeg demografskog i socioekonomskog trenda nužna želi li se uopće održati život u ovom kraju.*

Zbog toga se na ovome mjestu opravdano postavlja pitanje – što učiniti da se preokrenu involucijska kretanja na prostoru Lonjskog polja te kako eventualno ponuđene razvojne opcije operacionalizirati? U tom je smislu korisno, u nastavku, uputiti na, vjerojatno, jedinu razvojnu opciju koja stoji na raspolaganju ovom području.

PARK PRIRODE KAO TEMELJ RAZVOJA LONJSKOG POLJA

Uzimajući u obzir devitalizacijske procese koji se odvijaju kroz demografsko praznjenje, socijalnoekonomsku involuciju, akulturaciju i, napokon, dokoličarsku/duhovnu pasivizaciju na prostoru Lonjskog polja te uzimajući u obzir činjenicu da se, u identitetskom smislu, radi o izrazito ruralnom prostoru koji obilježuje bogata ali potpuno degradirana tradicijska baština i bogata prirodna raznolikost, ustanovljivanje parka prirode na ovom području čini se jedinim zaštitnim ali i razvojnim rješenjem. Zaštitnim zbog toga što će intervencijom znanja onemogućivati stihijsko ponašanje u prostoru bogatom prirodnim značenjima, a razvojnim zato što će se indirektnim putem, a kroz instituciju parka prirode, *povećati i pojačati uloga središnje države i njezinih financija u razvoju lokalne ekonomije.* Zbog toga se kao ograničavajući faktor aktualnog stanja mora shvaćati činjenica da je zbog siromaštva državnog proračuna postojeća institucija “parka prirode” ponajprije zaštitarski usmjerena, dok bi u naravi ona morala djelovati i kao *agent razvoja.*

Naime, u razvijenim je državama Zapadne Europe, od kojih je Hrvatska i usvojila model “parka prirode”, samo po sebi razumljivo da ovakve institucije, kao sofisticirani izraz državnog intervencionizma, služe i poticanju i održavanju razvoja ruralnih krajeva s jakom tradicijskom baštinom. U tom smislu primjerice francuska “Federacija prirodnih regionalnih parkova” u svojoj publikaciji *Argumentaire*⁴⁷ kaže sljedeće:

“Prirodni regionalni park ima cilj štititi i podržavati život prirodnog, kulturnog i ljudskog naslijeđa na svom teritoriju kako bi se osigurala njihova budućnost. U takvoj optici on prakticira inovirajuću politiku uređenja te održivog društvenog i ekonomskog razvoja na svom teritoriju, oslanjajući se na upravljanje vlastitim naslijeđem...” Regionalni prirodni park⁴⁸ ima kao misiju:

- “Zaštitu naslijeđa, pri čemu se obvezuje upravljati ruralnim prostorima na harmoničan način; održavati biološku raznolikost ruralnih rostora, čuvati i valorizirati izvore i mjesta koja su najznačajnija i najkrhkija.
- Ekonomski i socijalni razvoj, koji se temelji na zaštiti okoline i valorizaciji naslijeđa. Dužnost mu je osigurati *kvalitetu života* za svoje stanovnike, podržavajući lokalnu ekonomiju, vrednujući teritorij i njegove prirodne i ljudske resurse te osobito razvijajući kvalitetan turizam.
- Prihvat i informiranje javnosti, koji se odvija putem poticanja kontakta publike s prirodom, senzibiliziranjem publike na probleme okoliša, otkrivanjem lokalne kulture, kroz aktivnosti i pomno opremanje prirode i pejzaža.
- Eksperimentiranje, koje se odvija kroz operacionalizaciju inovativnih ideja i praksâ, pravila i metoda koje se mogu primijeniti i u drugim sredinama.”⁴⁹

Konkretne akcije koje proizlaze iz ovako definirane poslovne misije određuju se kako slijedi:

- “Akcije zaštite prirodnih bogatstava i pejzaža podrazumijevaju znanstvena istraživanja i operacionaliziranje konkretnih mjera zaštite faune, flore i pejzaža; senzibilizaciju i informiranje udruženih partnera i javnosti: savjetovanje u naseljima kako bi se organizirao urbanizam te gradnja pojedinačnih objekata u konkretnom pejzažu itd.;
- Akcije vrednovanja i animiranja kulturnog naslijeđa podrazumijevaju proučavanje i rekonstruiranje tradicija, načina života te znanja koje posjeduju stanovnici Parka, uz pomoć muzeja, parkovnih “kuća”, izložbi; animiranje sela kroz organiziranje svečanosti, muzičkih, kazališnih i drugi manifestacija; te općenitu potporu lokalnim udrugama;
- Akcije potpore i ekonomske valorizacije podrazumijevaju potporu poljoprivrednoj proizvodnji kroz favoriziranje rješenja najbolje primjerenih pojedinoj regiji, promociju kvalitetnih proizvoda kroz marku “Regionalni prirodni park”; potporu obnavljanju pojedinih obrtničkih aktivnosti; potporu razvoju turizma koji poštuje okolinu; revitalizaciju lokalne trgovine; akcije koje podupiru stvaranje novih poduzeća koja valoriziraju lo-

kalne izvore; pomoć u održavanju javnih službi u ruralnoj sredini itd.;

- Akcije prihvata, informiranja i senzibiliziranja posjetilaca za probleme okoliša, koje se provode putem organiziranja mreže “parkovnih informativnih kuća”, mjesta na kojima su dozvoljene aktivnosti otkrivanja, zabave i dokolice u prirodi (razvoj tematskih puteljaka, kružnih šetnji, prostora za sport).⁵⁰

Iz svega citiranog jasno je da organizacija regionalnog prirodnog parka predstavlja u Francuskoj (a tako je i u drugim zapadnoeuropskim zemljama)⁵¹ razvojni koncept namijenjen afirmaciji i očuvanju opstojnosti “zavičajnih identiteta” koji kroz *laissez-faire* procese modernizacije ostaju marginaliziranima, a čija autentičnost, tj. identitet, predstavlja neku vrstu “nacionalnog bogatstva” koje treba sačuvati za buduće naraštaje. U tu svrhu smišljen je i sofisticiran financijski mehanizam za alimentiranje njihovog rada koji, sukladno francuskom primjeru, izgleda kako slijedi:

“Regionalni prirodni park raspolaže proračunom za funkcioniranje i autonomnim proračunom za opremanje koji poštuju računovodstvena pravila lokalnih zajednica. Proračun za funkcioniranje napaja se participacijama upravnog organizma koji upravlja institucijom parka, a koji uključuje sve potpisnike Povelje o osnivanju parka. Taj se proračun također upotpunjuje prilogom Ministarstva okoliša u okviru nacionalnog proračuna koji definira odnos država – regije. Proračun opremanja financiran je u različitim proporcijama od teritorijalnih zajednica uključenih u park; od ministarstava zaduženih za specifične projekte koji se odvijaju u okviru parka (najčešće je to ministarstvo okoliša, ali je tu često uključeno i ministarstvo poljoprivrede i kulture itd.) te napokon kroz različite europske programe.⁵²

Ono što je značajno u ovom citatu jest činjenica da instituciju parka alimentiraju ne samo nacionalni i regionalni proračuni nacionalnih država već i “različiti europski programi” vezani vjerojatno za zaštitu okoliša, ruralnog prostora i kulturnog naslijeđa. *U tom je smislu nedvojbeno da je zaštita prirodnog i tradicijskog naslijeđa dio tradicije zapadnoeuropskih nacionalnih država koja će se prenijeti i na instituciju Europske unije.* Zbog toga je nužno da se u Hrvatskoj, a u svjetlu i u perspektivi europskih integracija, dodatno razradi i *razvojna funkcija i uloga parkova prirode kao instrumenta održivog ruralnog razvoja.* Tek će, naime, u takvoj ulozi institucionaliziranje parkova prirode u nas moći dobiti svoje puno značenje. U tom kontekstu valja imati na umu da je dosadašnja organizacijska razvijenost parka prirode Lonjsko polje – koja je ponajprije zaštitna – sub-

optimalna. Zbog toga je, s obzirom na razvojne potrebe ovog područja, u nadolazećem razdoblju valja institucionalno doraditi te upravno i financijski elaborirati kako bi se upravo ona pojavila kao državno-regionalni razvojni agent ovog zaštićenog prirodnog i marginaliziranog ruralnog područja.

S obzirom na činjenicu da Park prirode Lonjsko polje (površina 507 km²) predstavlja jedinstveno područje koje u najvećoj mogućoj mjeri integrira elemente prirodnog i tradicijskog naslijeđa te u tom smislu predstavlja jedan od tri takva parka u Hrvatskoj (druga dva su: Učka /površina 146 km²/ i nedavno proglašeni park Žumberak - Samoborsko gorje /površina 333 km²/),⁵³ pri čemu je veličina i očuvanost bioraznolikosti u parku prirode Lonjsko polje markantna u europskim razmjerima, postoje dobri razlozi da se institucionaliziranje razvojne funkcije parka prirode kao pilot-projekt ostvari upravo na prostoru Lonjskog polja.

Institucionaliziranje razvojnih funkcija parka, ključni je preduvjet za oživljavanje ruralnog prostora Lonjskog polja, pa bi izostanak ove poluge državnog intervencionizma u neposrednoj budućnosti, a s obzirom na prikazane trendove, značio i sigurno demografsko umiranje ovog prostora. Zna li se pritom da je očuvanje ekstenzivnog oblika poljoprivrede na ovom prostoru ključno za održavanje bioraznolikosti zbog koje je ovdje i stvorena institucija "parka prirode" jasno je da, srednjoročno gledano, zaštita faune neće biti moguća bez valorizacije socijalnog tkiva koje joj služi kao "podloga". U tom smislu daljnji razvoj Lonjskog polja u najvećoj mjeri ovisi o volji države da - po uzoru na zapadnoeuropske nacionalne države - posluži kao razvojni agent na ovom području te da razvije zaštitno-razvojne mehanizme u interakciji s nižim jedinicama lokalne uprave i samouprave. Naime, bez djelotvornih je instrumenata državnog intervencionizma kao i bez tercijarizacije i kvartarizacije kontinentalnih ruralnih prostora nemoguće zamisliti njihov opstanak, a kamoli daljnji razvoj.

Naime, već je danas izvjesno da "era" informatičkog društva i s njim povezane kvartarne industrije dolazi svome kraju.⁵⁴ Ono što se očekuje jest "era kreativnosti", s kojom je supstancijalno povezana industrija dokolice. Ne budu li ruralni prostori u Hrvatskoj "uhvatili vlak" za "treću generaciju" životnih sredina, koje u prvom redu pretpostavljaju očuvanu vodu i prirodu, dogodit će se daljnje zaostajanje zemlje za suvremenim procesima modernizacije. Zbog toga je "tercijarizacija" zapuštenih ruralnih područja jedno od temeljnih poslova države u desetogodišnjem razdoblju pridruživanja Europskoj uniji koje je pred nama. U tom je svjetlu problem "Lonjskog polja" tek dio razvojne

slagalice koju u Hrvatskoj treba slagati ubrzanim tempom. Zbog toga je, napokon, problem Lonjskog polja i politički problem u Hrvatskoj.

BILJEŠKE

- ¹ Usporedi: Gelo, J., (1999.), Ratni učinci na promjene demografskih struktura u Hrvatskoj, u *Društvena istraživanja*, god. 8, br. 5-6, Zagreb.
- ² *Ibidem*.
- ³ Gelo, J., op. cit, str. 737.
- ⁴ Usporedi: Akrap, A., Gelo, J., Grizelj, J., (1999.), Broj prisutnog stanovništva Republike Hrvatske i Županija po dobi i spolu od popisa stanovništva 1991. do 1998. godine, u *Društvena istraživanja*, god. 8, br. 5-6, Zagreb;
Živić, D., (2001.), Osvrt na prve rezultate popisa stanovništva u Republici Hrvatskoj 2001. godine (rukopis u tisku za *Vjesnik đakovačke i srijemske biskupije*).
- ⁵ DZSRH, (2001.) *Popis stanovništva 2001., Prvi rezultati popisa po naseljima*, Statistička izvješća 1137, Zagreb, svibanj 2001.
- ⁶ Radi se o dugoročnim demografskim trendovima, ratu i tranziciji.
- ⁷ Usporedi: Gelo, J., op. cit.; Živić, D., op. cit.
- ⁸ Iznimku čini jedino prostor današnje države Slovenije.
- ⁹ Tezu o “razvojnem diskontinuitetu” kao funkciji “kognitivne moći” briljantno je objasnio Ernest Gellner u svojoj knjizi *Postmodernizam, razum i religija*, HSD, Jesenski i Turk, 2000, Zagreb.
- ¹⁰ Usporedi: Živić (2001.), op. cit.
- ¹¹ Iz ove su analize namjerno isključeni: županija Zagrebačka i Grad Zagreb zbog toga što metropolske karakteristike grada Zagreba izrazito utječu na demografska kretanja na tom području.
- ¹² Splitsko dalmatinska županija bila je izložena ratu tek manjim dijelom svog teritorija, u zaleđu.
- ¹³ Kao što se vidi, tablica 2 sadrži i podatke o Dubrovačko-neretvanskoj županiji iako je ova županija bila izložena ratnim operacijama. Ovaj se primjer navodi kako bi se podupro dokaz o većoj vitalnosti primorskih krajeva.
- ¹⁴ Županija Primorsko-goranska izgubila je, čini se, bitku za tercijarizaciju, jer je na ovom prostoru logika Rijeke nadvladala logiku Opatije pa je na ovom području radikalno proveden koncept industrijalizacije, okrunjen projektom bakarske koksare koji je neslavno propao čim je došlo do uspostave nacionalne države i s njom kakve-takve analize dobiti i gubitka u konetksu nacionalne makro-ekonomije.
- ¹⁵ U ovom se tekstu sintagma “atrakcijski potencijal” koristi kao pojam koji označuje element jedinstvenog prodajnog prijedloga koji motivira potražnju na globalnom tržištu. U tom smislu on ne iscrpljuje sve vrijednosne sklopove koji postoje na nekom području.
- ¹⁶ Usporedi: Tablica 25: “Dob ispitanika” u Dodatku.
- ¹⁷ Usporedi: Tablica 24: “Spol ispitanika” u Dodatku.
- ¹⁸ Usporedi: Tablica 25: “Bračno stanje ispitanika” u Dodatku.
- ¹⁹ Intervjui s načelnicima općina.

- ²⁰ U razgovoru koji su djelatnici Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar imali sa stanovnicima Lonjskog polja neki su ispitanici /umirovljenici/ izjavili da bi im primanja od 500 kn mjesečno promijenila život!
- ²¹ Usporedi: Zakon o područjima posebne državne skrbi, *NN* 44/96.
- ²² Razgovor s načelnicom općine Jasenovac u čiju nadležnost potpada 6 od ukupno 12 sela koliko se nalazi u sastavu Parka, pokazao je da je zbog financijskih “rupa” u državnim proračunskim transferima lokalni općinski proračun prisiljen plaćati primjerice održavanje pograničnog tranzita, iako se radi o tranzitnom pravcu od državnog značenja.
- ²³ Ovdje valja imati na umu da su u obzir uzete samo one upravne državne jedinice u čijoj se nadležnosti nalaze naselja na području Lonjskog polja.
- ²⁴ Izvor: Državni proračun RH za 2001. godinu br. 130/2000.
- ²⁵ Sredstva prikupljena iz autonomnih izvora općine.
- ²⁶ Izvor: Intervju s načelnikom općine Popovača.
- ²⁷ Ovdje se donose podaci o broju stanovnika za naselja registrirani u popisu 1991. godine. U naravi je broj stanovnika na koji se odnosi alocirani novac veći, jer se novac alocira prema teritorijalno upravnim a ne zemljopisno-popisnim jedinicama. Kako je fizički obuhvat “naselja” manji od teritorijalno-upravnog opsega “Grada” ili “Općine”, to je ukupni broj stanovnika umanjen za ona naselja koja pripadaju Gradu ili općini a koja imaju druge toponime. Kako međutim hrvatska statistika obrađuje podatke po popisnim jedinicama, u ovoj smo analizi prisiljeni miješati kriterije pri prikazivanju financijskih prijenosa u odnosu na broj stanovnika. Ipak, i iz ovakvog se prikaza dobro vidi malen doprinos države proračunima naselja na području od posebne državne skrbi.
- ²⁸ Izvor: intervju s načelnicom općine.
- ²⁹ Izvor: Tablica 9: “Ocjena nekih pojedinosti u životu ispitanika” u Dodatku.
- ³⁰ Izvor: Pregled rezultata anketiranja.
- ³¹ Usporedi: Tablica 23: “Materijal od kojeg je kuća sagrađena” u Dodatku.
- ³² Usporedi: Tablica 21: “Površina kuće (sve etaže)” u Dodatku.
- ³³ Usporedi: Tablica 8: “Koliko su naselja u Lonjskom polju privlačna za život mladima” u Dodatku.
- ³⁴ Zbog mogućnosti da se ovaj dio sociološke interpretacije stanja Lonjskog polja zlorabi u političke svrhe, valja naglasiti da je s pejzažnog stajališta estetsko oblikovanje jasenovačkog spomen-područja doista problematično. Nije, naime, jasno zbog čega ovo područje nije interpretirano ne-betonskim obilježavajućim sredstvima, kao što su: vječna vatra, spomen “gaj”, skulpture nižih gabarita itd., koje ne bi u tolikoj mjeri dominirale pejzažem a koje bi istodobno s dužnim pijetotom komemorirale o jasenovačkim žrtvama.
- ³⁵ Usporedi: Tablica 11: “Je li se njihovo kućanstvo od 1991. godine mijenjalno” u: Dodatku.
- ³⁶ Usporedi: Tablica 33: “Tip kućanstva (kvalitativni sastav)” u Dodatku.
- ³⁷ Usporedi: Tablica 34: “Omjer muških i ženskih članova kućanstva” u Dodatku.

- ³⁸ Usporedi: Tablica 35: “Kućanstva po broju poljoprivrednika” u Dodatku.
- ³⁹ Usporedi: Tablica 29: “Zanimanje ispitanika” u Dodatku.
- ⁴⁰ Usporedi: Tablica 30: “Djelatnost u kojoj radi ispitanik (sam aktivni)” u Dodatku.
- ⁴¹ Usporedi: Tablica 16: “Koje sve prihode ostvaruje ispitanikovo domaćinstvo i koji su im prihodi najvažniji” u Dodatku.
- ⁴² Usporedi: Tablica 31: “Udaljenost od radnog mjesta (za ispitanika)” u Dodatku.
- ⁴³ Usporedi: Tablica 17: “Procjena životnog standarda vlastitog kućanstva u odnosu na ostala kućanstva u naselju” u Dodatku.
- ⁴⁴ Usporedi: Tablica 18: “Što od navedenog posjeduje ispitanikovo kućanstvo, što nema, a što bi željeli imati” u Dodatku.
- ⁴⁵ Usporedi: Tablica 10: “Na što biste se mogli požaliti u vezi s uvjetima stanovanja” u Dodatku.
- ⁴⁶ Usporedi: Tablica 12: “Kako često ispitanici obavljaju pojedine aktivnosti” u Dodatku.
- ⁴⁷ Federation des parcs naturels regionaux de France, *Argumentaire*, Octobre, 1997. (Prijevod svih citata iz navedene publikacije – autor teksta).
- ⁴⁸ U Francuskoj primjerice postoje 32 regionalna prirodna parka koji, u načelu, korespondiraju hrvatskim parkovima prirode (u Hrvatskoj se izbjegava pridjev “regionalni” zbog specifičnog političkoga konteksta u kojima je Hrvatska stvarala svoju prostorno-ekološku politiku). Francuski regionalni parkovi obuhvaćaju ukupno 2.600 naselja, smješteni su u 20 francuskih regija odnosno u 55 “departmana” /francuske upravne jedinice/. Prostiru se na ukupno 10% francuskog nacionalnog teritorija te obuhvaćaju populaciju od oko 2,5 milijuna.
- ⁴⁹ Federation des parcs naturels regionaux de France, op cit. str. 6.
- ⁵⁰ Ibidem, str. 8.
- ⁵¹ Usporedi npr: Peak District Park, Velika Britanija, www.peakdistrict.org, osnovan 1951. godine.
- ⁵² Federation des parcs... op cit. str. 19.
- ⁵³ Prema podacima Ministarstva zaštite okoliša i prostornog uređenja u Hrvatskoj danas postoji 10 parkova prirode: Medvednica – 228 km²; Lonjsko polje – 507 km²; Kopački rit – 177 km²; Telaščica – 67 km²; Velebit – 2.000 km²; Biokovo – 196 km²; Vransko jezero – 57km²; Žumberak-Samoborsko gorje – 333 km²; Papuk – 336 km²; Učka – 146 km². Ukupno Hrvatska aktualno kroz sustav parkova prirode štiti 4.047 km² nacionalnog teritorija, što je manje od 10% ukupne površine.
- ⁵⁴ O tome što slijedi iza informatičkog društva vidi u knjizi: *The dream society - how the coming shift from information to imagination will transform your business* /Društvo snova – kako će pomak od informacije do mašte promijeniti vaše poslovanje, op. a./.

LITERATURA

- Akrap, A., Gelo, J., Grizelj, J., (1999.), Broj prisutnog stanovništva Republike Hrvatske i Županija po dobi i spolu od popisa stanovništva 1991. do 1998. godine, *Društvena istraživanja*, god. 8, br. 5-6, Zagreb.
- Državni proračun RH za 2001. godinu*, br. 130/2000.
- DZSRH, (2001.), Popis stanovništva 2001., Prvi rezultati popisa po naseljima, Statistička izvješća, 1137, Zagreb.
- Federation des parcs naturels regionaux de France, (1997.), *Argumentaire*.
- Gelo, J., (1999.), Ratni učinci na promjene demografskih struktura u Hrvatskoj, *Društvena istraživanja*, god. 8, br. 5-6, Zagreb.
- Gellner, E., (2000.), *Postmodernizam, razum i religija*, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb.
- Jensen, R., (1999.), *The Dream Society*, McGraw-Hill, New York, N.Y. www.peakdistrict.org
- Živić, D., (2001.), Osvrt na prve rezultate popisa stanovništva u Republici Hrvatskoj, 2001. godine (rukopis u tisku za "Vjesnik đakovačke i srijemske biskupije").
- Zakon o područjima posebne državne skrbi, *NN*, br. 44/96.